

Tilburg University

Empathie en psychopathie

Herlé, A.F.; Oei, T.I.

Published in:

Proces: Tijdschrift voor strafrechtspleging

Publication date:

2005

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Herlé, A. F., & Oei, T. I. (2005). Empathie en psychopathie: 'Bad' en 'mad' in het rechtsdenken. *Proces: Tijdschrift voor strafrechtspleging*, 84(2), 69-77.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Empathie en psychopathie. 'Bad' en 'mad' in het rechtsdenken

Empathie, de stille kracht achter normen en waarden, wordt in dit artikel voor het voetlicht gebracht. Beschouwd als een uitwisselingsproces van gevoelens door identificatie, wordt het empathisch gehalte van de handelingen gebruikt voor het achterhalen van motieven bij delinquent gedrag. Omdat bestraffen nog (te) veel op de cognitieve daadschuld wordt gebaseerd, wordt hier een lans gebroken voor aandacht voor affect in het strafrecht. Daarmee wordt meer inhoud gegeven aan het daderstrafrecht. Er wordt een schema voorgesteld, waarbij boosaardigheid van onvermogen wordt onderscheiden, waardoor in ieder geval het vergeldingsaspect van de retributie een betere onderbouwing krijgt. Om deze denkbeelden in een juridisch kader in te bouwen, zal een verdere medicalisering van het strafrecht onontkoombaar zijn. Om de bewijsbaarheid mogelijk te maken, wordt een vrijwel objectieve methode voor het meten van empathie voorgesteld. Ter illustratie is psychopathie nader uitgewerkt. De algemeen aanvaarde stelling dat de psychopaat geen empathie kent, wordt met argumenten sterk genuanceerd. Het 'twee factoren model' van psychopathie wordt uitgebouwd, waardoor meer inzicht wordt verkregen in de 'bad' en 'mad' componenten van de psychopaat.

1. Inleiding en probleemstelling

Empathie heeft te maken met het uitwisselen van gevoelens. Gewend als wij zijn aan plotselinge ontwikkelingen in de weten-

schap zal het geen verbazing wekken dat het begrip empathie, alhoewel al een kleine honderd jaar bekend, pas de laatste tijd de verdiende aandacht krijgt.¹ Sedert de Verlichting is de ratio zo dominant geweest dat gevoelens onderbelicht of zelfs geïgnoreerd werden. Nu we zien dat affect te maken heeft met motivatie zijn we heel gemotiveerd om dit primitievere deel van ons bewustzijn te onderzoeken.²

Rationeel kunnen we niet verklaren waarom mensen soms altruïstisch kunnen handelen. Met verbazing nemen we nu waar dat veel sociale verschijnselen zich via empathie laten verklaren. Ons normbesef heeft er bijvoorbeeld mee te maken.³ Dat uit te werken ligt buiten het bestek van dit artikel, maar wel zal uitvoerig worden ingegaan op het waarom van normafwijkend gedrag.

We zullen het begrip empathie zo definiëren dat het dienst kan doen als verklaringsmodel voor deviant gedrag en bovendien als analyse-instrument voor het achterhalen van intenties en motivaties van delinquenten. Bij dit laatste zal een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen 'bad' en 'mad'.⁴

Allereerst zal de definitie, zoals door ons voorgesteld, worden gepresenteerd. Het daaruit afgeleide empathisch proces moet dan het beeld verder verduidelijken. De elementen van dat proces worden kort

* A.F. Herlé is jurist, directielid beursgenoteerde onderneming i.r.; T.I. Oei is hoogleraar forensische psychiatrie aan de Universiteit van Tilburg; hij was tevens gasthoogleraar aan de Radboud Universiteit.

1 Duan & Hill 1996, p. 261.

2 Gevoelens worden gestuurd vanuit het limbisch systeem, het subcorticale deel van de frontale hersenen. Kalat 1998, p. 86.

3 Hoffman 2001.

4 'Bad' en 'mad' zijn begrippen die weliswaar in het rechtsgevoel een prominente plaats innemen, maar die juridisch (nog) niet voldoende worden gehonoreerd. De redelijke bewijsvereisten staan dat in de weg. De in dit artikel voorgestelde meetmethode voor empathie kan worden beschouwd als een poging tot een juridische uitbouw in die zin. Dat zou dan wel een verdere medicalisatie van het strafrecht betekenen.

besproken en hierbij zal psychopathie als voorbeeld worden gebruikt. Het laat zien dat onze benadering van het empathiebegrip een genuanceerder en gevarieerder beeld mogelijk maakt dan veel hedendaagse benaderingen. Zwaargewichten in de theorievorming van empathie, zoals Hoffman ('Empathy is: *An affective response more appropriate to another's situation than one's own*') en Eisenberg ('Empathy is: *A vicarious emotional response that is identical or very similar to that of the other person*'), definiëren empathie dus als een emotie. Wij zullen empathie zien als: *een verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan*. Dat verlangen leidt dan tot een proces, dat een emotie oproept.⁵

Empathie, als menselijk verlangen naar contact, leent zich niet voor een zwart-wit-benadering. Men is nu eens empathisch, dan weer op zichzelf gericht, afhankelijk van situatie en stemming. Dit geldt dus zeker ook voor de psychopaat. De vraag is daarbij: kan hij niet of wil hij niet empathisch zijn? In feite is dat een verschil tussen onvermogen en egoïsme.

Verstorings van het empathieproces kunnen een permanent karakter hebben. In dat geval zal het gedrag doorgaans als 'mad' moeten worden gekwalificeerd.

Met een schema van verklaringen voor empathiegebreken wordt het artikel afgesloten, daarbij de nadruk leggend op die tweedeling van 'bad' en 'mad'.

2. De benadering van het empathiebegrip

We willen empathie dus definiëren als: 'Het verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan.' Dit is een vorm van communicatie en bij dit soort informatieoverdracht zijn er doorgaans twee dimensies betrokken.⁶ Allereerst is er de overdracht van data, de rationele inhoud van de informatie. Er is echter nog een andere overdracht,

fundamenteel verschillend van die rationaliteit en dat is die van de gevoelswaarde. Het verschil met de data-overdracht is dat de gevoelens niet alleen worden gekend, maar dat ze ook worden ondergaan. Affect heeft een fysieke component (figuur 1).

Wanneer wij u vragen om 'goede middag' te lezen met een opgetogen gevoel, dan kunt u dat niet. Zo gemakkelijk laat een gevoel zich niet oproepen. Een dichter is wel in staat met taal, door de keuze van zijn woorden, gevoelens op te roepen, maar in feite roept hij beelden op die vaak los staan van de letterlijke betekenis. Voor het oproepen van gevoelens is dus beeldvorming nodig.

Empathie voltrekt zich via identificatie, het zich in de plaats stellen van de ander (inbeelden). Daartoe wordt u in staat gesteld door, veelal, non-verbale tekens van die ander, die u vertaalt naar wat u veronderstelt dat zijn of haar gevoelens zijn. Verder wordt ook de situatie waarin die ander verkeert, meegenomen.

Dat 'in de plaats stellen van de ander' heeft een bijzonder belangrijk gevolg. Door in zijn schoenen te gaan staan kunt u die ander, per definitie, niet meer als object zien.⁷ Het belang daarvan is enorm groot, want in feite betekent dit dat er een sociaal bindmiddel ontstaat dat mensen vreedzaam doet coëxisteren.

We kunnen ons nu een glijdende schaal voorstellen van enerzijds maximale empathie, waarbij men zich volledig verbonden voelt en anderzijds een gebrek aan empathie. Bij veel empathie ontstaat zelfs altruïsme, zoals Batson denkt aangetoond te hebben.⁸ Weinig of geen empathie is dan uiteraard synoniem met egoïsme en dit kan leiden tot deviant gedrag en zelfs delinquentie.

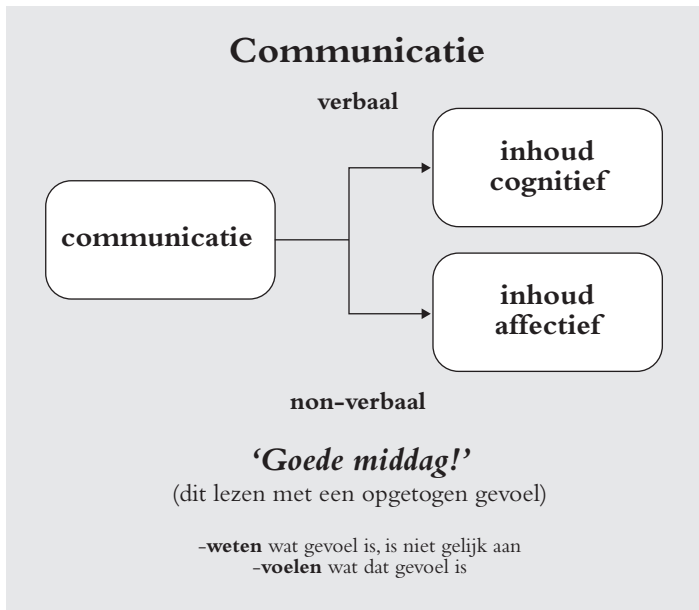
Alvorens verder te gaan met een uitwerking, moet nog worden gewezen op een

5 Verlangen is een motivatie. Motivatie is een moeilijk begrip, dat in een actuele werking (niet dispositioneel) als emotie kan worden beschouwd. Die emotie is echter de eigen emotie, als drijvende kracht. Het is niet een emotioneel antwoord. Zie ook: Frijda in het *Handbook of Emotions*, 2000, p. 59.

6 Dit is niet exact hetzelfde onderscheid als Watzlawick e.a. 1967, bedoelen met de letterlijke en de relationele betekenis in communicatie.

7 Ook nadat het identificatieproces afgebroken is, blijft de herinnering daaraan nog steeds zijn invloed doen gelden.

8 Batson 1991.



Figuur 1

belangrijke voorwaarde voor empathie, namelijk isomorfie. Isomorfie duidt op gelijkvormigheid. Wanneer u empathisch wilt zijn met uw hond, dan zal dit maar ten dele lukken. U kunt zich voorstellen dat de gevoelens die bij u worden opgeroepen, toch niet volledig overeen komen met die van uw huisdier. Bovendien wordt het verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan geringer naarmate het wezen verder van u af staat. Empathisch zijn met uw zoon of dochter ligt meer voor de hand dan met een regenworm. De lust om u in dat beest te verplaatsen zal niet groot zijn. Verder moet u bij isomorfie niet alleen denken aan een fysieke overeenstemming, maar ook aan een gelijkvormigheid van cultuur. U verplaatsen in de gevoelens van een zigeuner of inwoner van China is minder gemakkelijk dan in die van uw buurman.

3. Empathie als proces

Om het begrip empathie, het verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan, nader te verduidelijken kan gebruik worden gemaakt van een analogie en wel die van het luisteren ten opzichte van het horen.

Luisteren is actief en het heeft een intentionaliteit. Bij empathie is dat dan een willen verbonden zijn. Horen is een vermogen en passief.

Om te kunnen luisteren moet men echter wel kunnen horen en in dit geval de gevoelens of liever gezegd de tekens daarvan, van anderen kunnen ontvangen en vertalen. Bij het empathisch horen maken we gebruik van de normale menselijke vermogens in een vaste volgorde en die gebruikte vermogens vormen het 'empathisch proces'.

In de eerste plaats is er aandacht nodig, het richten van het bewustzijn op aspecten van onze omgeving. Deze aandacht vertegenwoordigt de intentionaliteit en heeft dan ook een 'kleur', zijnde het verlangen om de ander gevoelsmatig te verstaan. Wanneer we nu onze aandacht op een medemens richten, dan komt er een stroom van informatie over, mogelijk verbaal, maar belangrijker nog is de non-verbale stroom van informatie. Uit die stroom vormen we een beeld en we zullen dit deel van het proces als de perceptie betitelen.⁹ Wanneer er nu sprake is van een voldoende isomorfie, dan ontstaat een beeld, een

⁹ Perceptie is subjectief, het is de 'bewerkte' sensatie, die in overeenstemming is gebracht met ons gehele coherente systeem van ervaringen.

neuraal patroon, dat overeenkomstig is aan dat van de waargenomenen. Omdat ieder beeld ook een bijbehorend gevoel opwekt, ontstaat er een emotie die we als parallelle emotie kunnen aanduiden.¹⁰

Tot zover de inductieve fase, het afstemmen op de ander. Vervolgens gebeurt er iets merkwaardigs. We kunnen met onze eigen identiteit die andere identiteit onderscheiden. Het is als wanneer u van uzelf weet dat u een rol speelt, want ook dan heeft u twee identiteiten, het Engelse 'I' en het 'me'.¹¹

Het is dus nu mogelijk een evaluatie te maken. Stel, u ziet uw vriend in beroerde omstandigheden en u voelt uzelf daardoor ook aangeslagen, gekrulde tenen of zoiets. U denkt echter: 'Eigenlijk heeft hij het aan zichzelf te wijten' en er komt een zekere boosheid in u op. 'Die sufferd ook!' Wel, die opkomende boosheid is uw reactieve emotie. Dat komt voor. Veel gebruikelijker is echter de reactieve emotie van bezorgdheid, medelijden en een neiging tot helpen.¹²

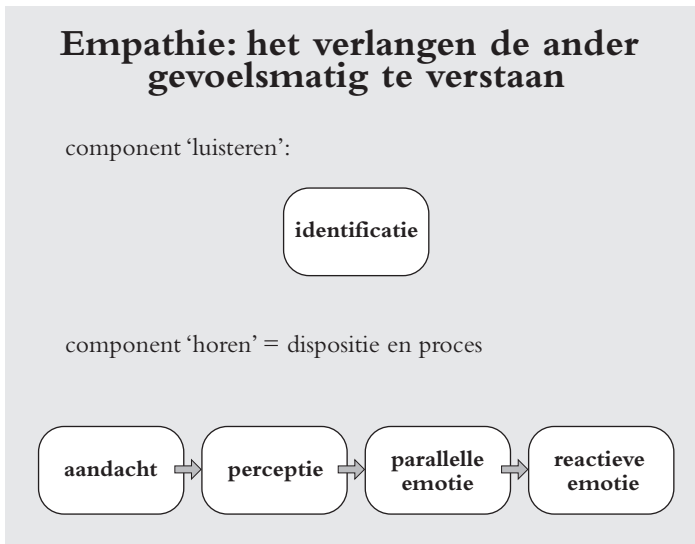
Veel hedendaagse sociaalpsychologen beschouwen alleen de positieve reactieve emoties als empathie.¹³ Dat daardoor verklaringsmogelijkheden worden beperkt, zal uit het navolgende duidelijk worden.

Samenvattend kunnen we het empathieproces dus als de volgende vaste sequentie aanduiden: aandacht, perceptie, parallelle emotie en reactieve emotie, waarbij de aandacht de motivatie heeft van het verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan¹⁴ (figuur 2).

4. Mist de psychopaat empathie?

Wanneer wij nu bereid zijn om het empathieproces in de gepresenteerde vorm te accepteren, dan kunnen we ons afvragen waarom de psychopaat niet empathisch zou zijn. Hij beschikt immers ook over deze normale menselijke vermogens als aandacht, perceptie en emotie.

Die twijfel wordt nog verder gevoed door een drietal andere overwegingen. Uit



Figuur 2

10 Een emotie manifesteert zich als een arousal, een fysieke voorbereiding op een actie. Die lichamelijke toestand ervaren we en we duiden het door naamgeving als bijvoorbeeld angst of opgewektheid. De emotie zelf is een actiebereidheid op een situatie (Frijda 1999).

11 Macionis & Plummer 1997, p. 138.

12 Boosheid is in dit geval in tegenfase met de parallelle emotie.

13 Onder empathie wordt dan een deelnemende reactie van de waarnemer verstaan. Zie hiervoor ook de aangehaalde definities van Hoffman 2000 en Eisenberg 2000 onder 1.

14 Deze benadering is deels ontleend aan Hoffman 2000 en Davis 1994.

onderzoek is gebleken dat kinderen die niet of moeilijk non-verbale tekens kunnen ontcijferen, een enorme leerachterstand oplopen.¹⁵ Dat is niet onbegrijpelijk, want een belangrijk deel van de informatie (de gevoelswaarde) gaat voor hen verloren. Nu is de psychopaat in de regel niet dom, integendeel, vaak zelfs heel intelligent en dat verdraagt elkaar dus niet. Verder is de psychopaat manipulatief en hoe kun je nu mensen manipuleren wanneer je ze niet haarfijn aanvoelt? Aanvoelen is echter duidelijk empathie. Ten slotte de wreedheid, waar we overigens nog op terug zullen komen. Het plezier in het lijden van anderen veronderstelt het ondergaan daarvan. Daaruit moet de emotie van plezier zich ontwikkelen.¹⁶

5. Basisvragen en psychopathie

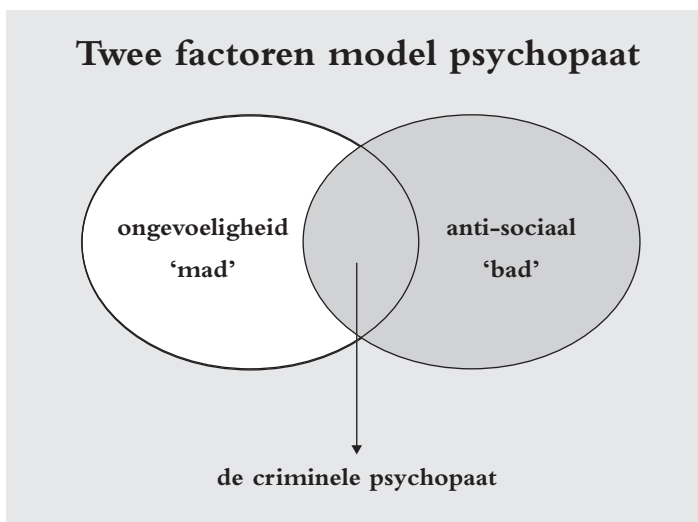
Aandacht, perceptie, parallele emotie en reactieve emotie vormen dus het empathieproces. Dat er gedurende dat proces van alles mis kan gaan, laat zich denken. Wanneer we nu een verklaring voor het gebrek aan empathie willen geven, dan

dringen zich al direct twee principiële vragen op:

- Waarom wilde de betrokkene niet empathisch luisteren?; of
- Waarom kon hij niet empathisch horen?

Wij willen nu een kwalificatie in deviant gedrag aanleggen en wel die van boosaardigheid ('bad') en onvermogen ('mad'). Het is duidelijk dat de eerste verstoringsgroep van empathie hoofdzakelijk het 'bad' effect vertegenwoordigt. Er is dan immers sprake van een niet verbonden willen zijn, de egoïstische kant van de glijdende schaal. Het niet empathisch kunnen zijn staat dan voor de 'mad' component. Deze tweedeling doet ons weer denken aan psychopathie. Ook daar kent men, in het 'twee factoren model', een dergelijke tweedeling¹⁷ (figuur 3).

Het 'twee factoren model', dat gebaseerd is op factoranalyse, geeft aan dat er twee afzonderlijke factoren zijn, ieder bestaande uit een cluster van eigenschappen, niet op elkaar herleidbaar, die in alle samenstellin-



Figuur 3

15 Nowicki 1992, p. 385, Volden 2002, p. 4.

16 De echte psychopaat vertoont echter zelden wreedheid (Hare 1999, p. 45).

17 Frick & Hare 2001.

gen voorkomen en die het profiel van de psychopaat bepalen.¹⁸ De eerste factor heeft te maken met een emotionele disfunctie, waarschijnlijk een gebrek aan vrees.¹⁹ Vrees is het anticiperen op gevaar, onlust of straf en dus niet op direct gevaar. Directe confrontatie met gevaar geeft angst en dat kent de psychopaat wel.²⁰ Waarschijnlijk is dit defect terug te voeren op een biologische oorzaak, welke mogelijk te maken heeft met een projectiestoring van frontale cortex naar amygdala. Op grond daarvan kunnen we deze factor kwalificeren als 'mad'. De andere factor bevat componenten van antisociaal handelen, waaronder bijvoorbeeld impulsiviteit. Dit is dus duidelijk de 'bad' factor.

Nu is het niet te gewaagd om te veronderstellen dat de psychopaat een toevallige overlapping is van beide factoren. Het is immers gewoonlijk zo dat onderzoek van psychopathie zich voltrekt vanuit gevangenispopulaties en die is uiteraard antisociaal.

Als nu deze veronderstelling juist is, dan moet er ook een grote groep mensen bestaan die met de genoemde emotionele disfunctie hebben leren leven en zich maatschappelijk hebben aangepast. Zij komen dan niet in aanraking met justitie, omdat zij de antisociale instelling missen.

Anderzijds zullen er antisocialen zijn die geen emotioneel tekort hebben en die zijn er ook. De antisociale persoonlijkheidsstoornis onderscheidt zich van psychopathie, doordat deze groep in een kaartspelproef normaal reageert, waar de psychopaat langer doorgaat met trekken bij een steeds gevaarlijker wordende situatie.²¹ Ook hieraan kan een gebrek aan vrees ten grondslag worden gelegd en de houding bij de kaartproef is dan de neerslag van het partiële emotionele defect.

Samenvattend kunnen we dus zeggen dat, wanneer een antisociale persoonlijkheid ook nog eens een verminderde vrees ondervindt, er een onvoorspelbaar gevaar-

lijke situatie ontstaat. We hebben het dan over de (criminele) psychopaat.

6. Analyse empathiedefecten 'niet willen'

Keren wij terug naar onze systematische analyse van empathiegebreken, dan kunnen als antwoord op de eerste vraag: 'Waarom wil hij/zij niet empathisch luisteren', drie redenen worden aangevoerd, die evenzovele groeperingen vertegenwoordigen.

De gefrustreerden

In de eerste plaats moet de groep worden genoemd die een fundamentele wrok jegens de medemens vertoont, die een gebrek aan vertrouwen en een gebrek aan verbondenheid heeft. We kunnen daarbij denken aan de gevolgen van het misbruik of de mishandeling van kinderen. Dat dezen dan door gebrek aan hechting en een veilige thuishaven verwrongen denkpatronen ontwikkelen, die na een zekere leeftijd zelfs tot een onomkeerbare fixatie leiden, is ondenkbaar triest.²² Uiteraard komen ook minder schrijnende voorbeelden van slachtoffers van negatieve omgevingsfactoren voor. De gebruikelijke houding is er dan vaak één van: 'Net goed.' Deze mensen hebben geen behoefte om zich te identificeren met anderen en dat vanuit dat diepgewortelde wantrouwen en gevoel van miskennis. Een gevoel van onderlinge verbondenheid, welke de diepere grondslag van empathie vormt, is onvoldoende tot ontwikkeling gekomen.

Ook nu weer moeten wij ons realiseren dat deze houding niet absoluut is. Zo kan empathisch gedrag onverminderd ontstaan, zowel in positieve zin, uit genegenheid, maar ook in negatieve zin in wreedheid. Mensen zijn vaak onvoorspelbaar en situaties veelzijdig. De resultante van dat alles kan alleen in termen van waarschijn-

18 Het betreffen de factoren 'callous/unemotional' (C/U) en 'impulsivity/conduct problems' (I/CP) die nu ook bij psychopathische jeugdigen is vastgesteld. Zie hiervoor: Taylor e.a. 2003, Pardini e.a. 2003, Salakin e.a. 2001.

19 Hare 1999, p. 54, LeDoux 1998, p. 128 e.v.

20 Direct gevaar leidt tot een fysieke reactie volgens de directe en snelste weg perceptie-amygdala. Anticipatie op gevaar vereist tussenkomst van de frontale cortex. Zie hiervoor: LeDoux 1998.

21 Fisher & Blair 1998, p. 20.

22 Shaffer 2002, p. 565 e.v.

lijkheid worden gevat. In het algemeen gesproken is er echter sprake van 'bad' gedrag.

Ten aanzien van wreedheid past ons overigens enige bescheidenheid. Wij allen kennen een plezier in het lijden van anderen en wel in de vorm van leedvermaak. Gelukkig is er een fundamenteel verschil met wreedheid. Het gevoel van plezier slaat onmiddellijk om in medelijden zodra een zeer lage drempel van lijden wordt overschreden. Bovendien kunnen we heel goed leedvermaak hebben over hen die ons heel na staan. In ieder geval is de basis geen wrok, maar mogelijk competitie.

De afwerenden

Een tweede groep van empathiedefecten betreft degenen die empathie niet toelaten, die de medemens juist als object willen zien. Zij zijn doorgaans uit op eigen voordeel en deze egoïstische motivatie leidt tot 'prooidenken'. De medemens wordt als middel gebruikt om eigen voordeel te behalen.²³

Evenals bij de eerste groep past ook hier weer een zekere terughoudendheid. Niet in elke situatie zal het zien van de ander als object verwijtbaar gedrag opleveren. Wat te denken van de arts en de verpleegster? Ook de bestraffende ouder zal veel moeite moeten doen om niet empathisch te zijn.

De primitieven

Ten slotte is er dan nog de groep die indifereent staat tegenover de medemens. Het verlangen de ander empathisch te verstaan is niet of nog niet ontwikkeld. De innerlijke overtuiging dat de medemens belangrijk is voor mijn bestaan, is nog niet ontstaan. Dat egocentrisch denken komt altijd voor bij kinderen, maar wordt geacht zich te ontwikkelen naar een waardering voor samenlevingsverhoudingen. Het kind denkt nog dat de wereld alleen om hem of haar draait en het moet gezegd worden dat veel ouderen dit stadium nauwelijks te boven komen.²⁴

Dit biedt tevens de gelegenheid om te wijzen op een algemeen verschil in dispo-

sitionele empathie. De één zal zich meer met anderen verbonden voelen dan de ander.

Met het bovenstaande is een eerste ruwe indeling gemaakt als antwoord op de vraag: 'Waarom wil hij/zij niet empathisch luisteren?' Het is duidelijk dat de gehele groep hoofdzakelijk het 'bad'-denken vertegenwoordigt. Dat dit niet in alle gevallen geldt, werd reeds aangegeven.

7. Empathiedefecten: 'niet kunnen'

De tweede principiële vraag, die van het waarom hij/zij niet empathisch kon horen, heeft hoofdzakelijk betrekking op de 'mad' oorsprong. Er is een defect ontstaan bij één of meerdere van de procesvariabelen, aandacht, perceptie en emotie. Storingen frustreren daarmee de empathievoortgang.

Wanneer u woedend bent, heeft u dan nog een perceptie? De uitdrukking 'blinde woede' geeft te denken. U kijkt wel, maar u ziet niets. Wanneer u woedend bent, dan kunt u niet empathisch zijn.

Zo heeft aandacht als belangrijke eigenschap dat de capaciteit beperkt is. Wanneer u vermoeid bent, dan verslapt uw aandacht. Rijdt u bijvoorbeeld een druk centrum in, dan bent u geneigd uw autoradio af te zetten. U heeft uw 'volle aandacht' nodig. Dat geldt zeker wanneer er sprake is van gesproken woord, want dat trekt de aandacht. Dat is nog weer een andere eigenschap van aandacht: hij kan getrokken worden. In al die gevallen komt empathie moeilijk tot ontwikkeling.

Bij de bespreking van psychopathie hebben we uitvoerig stilgestaan bij het emotionele tekort. In relatie tot empathie moeten we ons dan realiseren dat de psychopaat, wanneer hij geen vrees kent, die vrees dan ook onmogelijk als parallelle emotie kan voelen.²⁵ Dat in die gevallen de reactieve emotie ook een zeer ongebruikelijke zal zijn, om het maar eens voorzichtig te zeggen, is evident. Het is moeilijk voor te stellen tot welke (letterlijk) onmenselijke situaties dat partiële defect zou kunnen leiden.

23 De ander niet als middel gebruiken is kantiaanse ethiek.

24 Brand 2001, p. 82 e.v.

25 Spijt en mededogen zijn twee andere emoties die samenhangen met het niet kennen van vrees.

8. Samenvatting en aanbevelingen

In dit artikel hebben we als uitgangspunt gekozen voor 'het verlangen de ander gevoelsmatig te verstaan' als definitie van empathie. Empathie is dus een verlangen en dat verlangen stelt een proces in werking. Dat proces bestaat uit aandacht, perceptie, parallele emotie en reactieve emotie.

Het verlangen kan ontstaan als de gelegenheid zich aandient. Zijn we geïnteresseerd in die medemens, dan zullen we het proces opstarten. De ene persoonlijkheid is echter eerder geneigd zich met anderen verbonden te voelen dan de ander. Er is verschil in dispositionele empathie en deze ontwikkelt zich doorgaans positief met de leeftijd.

Zodra ik me identificeer met de ander, kan ik hem of haar niet meer als object zien. Er is dan sprake van een echte verbondenheid. Bij de reactieve emotie heb ik me daarvan echter weer losgemaakt, maar de invloed blijft nawerken. Bij een gezonde reactie is de reactieve emotie in fase met de parallele emotie, bij onlust van de waargenomenen voel ik mee. Bij wreedheid en machtsuitoefening, maar ook bij misgunnen, is de reactie in tegenfase. De verbondenheid wordt ontkend uit frustratie of ongenoegen met de maatschappelijke status.

Het zich niet willen identificeren en die ontkenning van de verbondenheid vormen verstoringen in het normaal empathisch reageren. Empathie is de exponent van de sociale orde en een gebrek aan empathie zal in het algemeen als 'bad' worden gekwalificeerd.

Ook bij de procesvariabelen, zoals bij aandacht, perceptie en emotie, kunnen verstoringen optreden, maar het ontstaan daarvan is doorgaans niet gewild en deze

verstoringen zijn daarmee niet als boosaardig te kwalificeren. Wel kan sprake zijn van toerekening, wanneer men zichzelf in een dergelijke situatie heeft gemanoeuvreed. Agressie en woede zijn echter niet zo duidelijk te plaatsen zonder in determinisme te vervallen. Een emotioneel tekort met biologische oorzaak is echter duidelijk 'mad'.

Het onderscheid 'bad' en 'mad' is belangrijk voor het sanctiebeleid. Straffen naar de mate van schuld veronderstelt het kennen van de intenties. Het achterhalen daarvan leidt tot een verdere psychologisering en psychiatrisering van het strafrechtonderzoek, een diepgaander informatie naar Openbaar Ministerie en rechter. Omdat het daarbij zinvol is om na te gaan wat er verkeerd is gelopen in dat empathieproces, wordt een empathieanalysemethode voorgesteld. Deze analyse moet het inzicht in motivatie en intentie bij delinquent gedrag verduidelijken en de verwijtbaarheid een fundamentele basis geven. Om manipulatie van vragenlijsten te voorkomen is getracht een meer objectieve methode te ontwikkelen, die beter aansluit bij de vereisten van een eerlijke procesvoering. Dit analysesysteem werkt met duidelijke fysiologische procesvariabelen, gebaseerd op psychofysiologische (eventueel zelfs neurofysiologische) metingen. Aan de hand van filmbeelden moet een situatie of situaties worden opgeroepen, die het empathieproces uitlokken. Hartslag, huidgeleiding, bloeddruk, spierspanning zullen daarop reageren en voor de geoefende onderzoeker inzicht geven in de ontwikkeling van empathie. Met een uitgebreid filmarsenaal zijn gewenste situaties te visualiseren. Met behulp van specifieke scènes zou dan het empathieproces objectief kunnen worden doorgelicht.²⁶

26 De Apperception-test van Murray achterhaalt motieven, door betrokkenen, aan de hand van afbeeldingen, verhalen te laten verzinnen. Deze test is dus duidelijk psychologisch; de hier voorgestane methode staat een meer objectieve benadering voor via fysiologische metingen.

Aangehaalde en geraadpleegde literatuur

- Batson, C.D., *The Altruism Question*, Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum 1991.
- Ben-Ze'ev, Aaron, *The Subtlety of Emotions*, Massachusetts: MIT Press 2000.
- Blair, R.J.R., Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy, *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, december 2001.
- Brand, E.J.P., *Het persoonlijkheidsonderzoek in het strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 2001.
- Carlson, Neil R. e.a., *Psychology: The Science of Behaviour*, Harlow: Pearson Education 2000.
- Carver, C.S. & M.F. Scheier, *Perspectives on personality*, Needham Heights: Allyn & Bacon 2000.
- Davis, Mark H., *Empathy, a Social Psychological approach*, Madison, Wis.: Brown and Benchmark 1994.
- Duan, C. & C.E. Hill, The Current State of Empathy Research, *Journal of Counseling Psychology* 43 (1996) 3.
- DSM-IV; International Version with ICD-10 Codes*, Washington DC: American Psychiatric Association 1995.
- Eisenberg, N., Empathy and sympathy, in: M. Lewis & J.M. Haviland-Jones (eds.), *Handbook of Emotions*, New York: The Guilford Press 2000, p. 677-691.
- Fisher, L. & R.J.R. Blair, Cognitive impairment and its relationship to psychopathic tendencies in children with emotional and behavioral difficulties, *Journal of Abnormal Child Psychology* 1998.
- Frick, P.J. & R.D. Hare, *The Antisocial Process Screening Device in Multi-Health Systems*, 2001.
- Frijda, N.H., *De emoties*, Amsterdam: Bert Bakker 1999.
- Gazzaniga, Michael S. e.a., *Cognitive Neuroscience*, New York: Norton 1998.
- Hare, Robert D., *Without Conscience. The disturbing World of Psychopaths among us*, New York: The Guilford Press 1993, 1999.
- Hoffman, Martin L., *Empathy and Moral Development*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.
- Kalat, J.W., *Biological psychology*, Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company 1996.
- Kenrick, D.T. e.a. (eds.), *Social psychology. Unraveling the mystery*, Boston: Allyn & Bacon 2002.
- Koops, W. & W. Slot (red.), *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 1998.
- LeDoux, J., *The emotional brain*, London: Phoenix 1999.
- Lissenberg, E. e.a. (red.), *Tegen de regels IV. Een inleiding in de criminologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2001.
- Macionis, J.J. & K. Plummer, *Sociology. A global introduction*, Harlow: Pearson Education 1997.
- Mooij, Antoine, *Psychiatrie, recht en de menselijke maat*, Amsterdam: Boom 1998.
- Nadis, Steve, Utter amorality: can psychopaths feel emotions?, *Omni*, winter 1995.
- Nowicki, Stephen Jr. & Marshall P. Duke, The association of children's nonverbal decoding abilities with their popularity, locus of control, and academic achievement, *Journal of Genetic Psychology*, december 1992.
- O'Brian, Bridget S. & Paul J. Frick, Reward dominance: associations with anxiety, conduct problems, and psychopathy in children, *Journal of Abnormal Child Psychology*, april 1996.
- Oei, T.I. & A.M. van Kalmthout, *Psychiatrie & Justitiabelen*, Deventer: Gouda Quint 1997.
- Oei, T.I. & M.S. Groenhuijsen, *Forensische Psychiatrie anno 2000. Actuele ontwikkelingen in breed perspectief*, Deventer: Gouda Quint 2000.
- Pardini, Dustin A., Callous/unemotional traits and social-cognitive processes in adjudicated youths, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychology* 2003.
- Parrott, W.G., *Emotions in social psychology*, Philadelphia: Psychology Press 2001.
- Salakin, Randall T. e.a., Psychopathy in Youth. Pursuing Diagnostic Clarity, *Journal of Youth and Adolescence*, april 2001.
- Shaffer, David R., *Developmental Psychology, Childhood and Adolescence*, Belmont: Wadsworth/Thomson Learning 2002.
- Silk, Kenneth R., *Biology of Personality Disorders*, Washington DC: American Psychiatric Press 1998.
- Taylor, J. e.a., Genetic and environmental influences on psychopathy trait dimensions in a community sample of male twins (1), *Journal of Abnormal Child Psychology*, december 2003.
- Volden, Joanne, Nonverbal learning disability. What the SLP needs to know, *A S H A Leader*, oktober 2002.
- Watson, Charles S. e.a., Sensory, cognitive, and linguistic factors in the early academic performance of elementary school children. The Benton II-project, *Journal of Learning Disabilities*, maart-april 2003.
- Watzlawick, P., J.M. Beavin & D. Jackson, *Pragmatics of human communication. A study of international patterns, pathologies and paradoxes*, New York: Norton 1967.